

שיעור פתיחה

א. פתיחה

בלימוד קונטרס דינא דגרמי של הרמב"ן, אנו מתמודדים עם שתי משימות :
משימה אחת - לימוד הטקסט של הרמב"ן כשלעצמו.
משימה שניה - לימוד דיני דינא דגרמי בנושא עצמאי.

אמנם ישנה חפיפה רבה בין לימוד הנושא ללימוד הטקסט. אך עם זאת קיימת סטייה, לשני הכיוונים. מחד, יש פרטים בדיני גרמי שהרמב"ן לא מתייחס אליהם. מאידך, יש דברים שבהם דן הרמב"ן חרף העובדה שהם לא שייכים (לפחות לא באופן מובהק) לדינא דגרמי.

לפרטי גרמי שלא נידונו ברמב"ן נמלט להתייחס, היות שבסופו של דבר הרמב"ן נגע כמעט בכל השאלות המרכזיות. לעומת זאת, ההרחבות של הרמב"ן לתחומים נוספים, יידונו בצורה חלקית.

ההרחבות נובעות בחלקן מהשוואות והקבלות שיוצר הרמב"ן, ובחלקן מתוך התעמקות באשכול תחומים הנושקים לדיני גרמי ומתעוררים אף הם בקונטרסו של הרמב"ן.

כדרכו של הרמב"ן, קיימים שני מוקדים להרצאת הדברים :

מוקד אחד - בעיות טקסטואליות. למשל, מדוע מביאה הגמ' ראייה מדין א' ולא מדין ב' (על סמך טיעון כמו הופעה במשנה ולא בברייתא, או שפרט מסויים נתון במחלוקת וכדו'). לפעמים יש לשאלות הללו מטען סברתי משמעותי ונוכל להעזר בהן, אך לפעמים מדובר בבעיות טכניות בלבד.

מוקד שני - העיסוק הלמדני בגרמי כתופעה הלכתית.

ב. השאלות המרכזיות בדין גרמי

השאלה הראשונית שעולה בדין גרמי היא התהייה על עצם קיומו של המושג, האם בכלל קיימת ישות הלכתית נפרדת של 'גרמי'. רק לאחר מכן יש לדון בשאלות מהותיות יותר של חיוב ופטור.

לפי ר' מאיר, המחייב בגרמי, קיים מן הסתם מושג עצמאי שכזה¹. אך לפי חכמים הפוטרים בגרמי, אין הכרח בעצם קיומו של המושג. ניתן אמנם להבין שיש קטגוריה

1 כמובן, ניתן לומר שגם לפי ר' מאיר לא קיים מושג של גרמי כקטגוריה עצמאית. אבל אם

של גרמי שנמצאת בין נזק ישיר לבין גרמא ובה חכמים פוטרים. אך ניתן גם להבין שלפי חכמים קיימות רק שתי קטגוריות בסיסיות - נזק ישיר וגרמא.

חכמים סבורים שיש חיוב על נזק ישיר, והם פוטרים בגרמא. לדידם, אין שום נחיצות בהגדרה של קטגוריית ביניים מסוג גרמי. את כל התופעות הללו הם משייכים באופן טבעי לתחום של גרמא, ופוטרים בהם.

לאחר שקובעים עמדה ביחס לעצם קיומה של תופעת גרמי, ניתן לדון בהיבט ההלכתי של חיוב ופטור. לכאן מתלווה עוד שאלה רבת השלכות. אם מניחים שיש פן של חיוב בגרמי, יש לשאול מהיכן הוא נובע. ו'מהיכן' זה, נתבע בשני מובנים :

מובן אחד - כלפי **רובד החיוב**. האם שורשו של החיוב הוא מדאורייתא או מדרבנן. כמובן, אם מדברים על דין דאורייתא, יש הסתעפות למדנית נוספת המעוגנת בצורך לחפש אחר מקור לדין זה.

מובן שני - כלפי **שורשיו הסברתיים** של הדין. האם מדובר בדין עצמאי, או שמא בהרחבה של מושג קיים. יש לציין שהמובן השני עולה כשאלה למדנית הן אם נאמר שמדובר בדין דאורייתא, והן אם נאמר שמדובר בדין דרבנן.²

לשאלה של קביעת מושגים נפרדים לעומת הרחבה של יסודות הלכתיים קיימים, עשויות להיות השלכות רבות ומגוונות. נזכיר למשל שאלת מפתח, שהרמב"ן נוגע בה בקציר האומר, והיא האם דינא דגרמי שייך רק באדם או גם בבהמה³. יתכן שביסוד התשובה לשאלה זו עומד המובן השני שצויין לעיל.

שני המובנים הללו מרכיבים את בירורה של שאלת ה'מהיכן', המוסבת על דין גרמי. לשאלה זו, על כל הסתעפויותיה, משתרבת שאלה מרכזית נוספת, והיא שאלת ההגדרה המדויקת של גרמי.

ג. הצורך בהגדרת דין גרמי

עצם העיסוק בשאלת ההגדרה של גרמי, מותנה במידה מסויימת בקביעת הרובד (דאורייתא או דרבנן) של הדין. הוא קשור גם לקביעה כללית ביחס לאופיו של הדרבנן, אם אכן מניחים שמדובר בדין דרבנן בלבד. בשורות הבאות ננסה לבאר את הקשר בין שאלת הרובד (ואופי ה'דרבנן') לבין מידת הצורך שיש בהגדרה של דין גרמי.

נאמר כך, נצטרך לבאר שר' מאיר מחייב בגרמי כחלק מחיוב הנזיקין הרגיל של נזק ישיר.
 2 חלוקה ברורה בין שני סוגי 'דרבנן' (שניתן לסנפה לחקירה של הרחבת מושג קיים לעומת תקנה עצמאית), מופיעה בהשגות הרמב"ן לשורש הראשון של ספר המצוות.
 3 עיין בשיעור העוסק בהיקף דין גרמי.

הרמב"ן בקונטרסו, והש"ך בסימן שפ"ו, דנים בהרחבה בשאלת הרובד. גם אם מדובר בדין דרבנן, יש ליישם אף כאן את החקירה הבסיסית שעולה במרבית גזירות ותקנות חכמים. לאמור, האם מדרבנן מרחיבים דין דאורייתא, או שמא קובעים מעין קנס המנותק מהגדרות הדאורייתא הפורמליות.

למשל, להלכה נקבע שעוף בחלב אסור מדרבנן. ניתן להבין שיש כאן הרחבה של דין דאורייתא, תוך כדי הגדלת היקפו של אחד מן המשתנים שנאמרו בתורה. במילים אחרות, התורה אסרה בשר בחלב. מהו בשר? מדאורייתא מוגדר רק בשר בהמה כחלק מהאיסור. מדרבנן הורחב המשתנה הזה גם לבשר עוף. על כל פנים, אין כאן יצירת איסור חדש מדרבנן, אלא הסתמכות על האיסור הבסיסי של בשר בחלב, תוך כדי הרחבת ההגדרה של 'בשר'⁴.

בסופו של דבר, יאָסר בשר בהמה בחלב מדאורייתא ובשר עוף בחלב מדרבנן. אבל בשורש הדברים יונקים שני האיסורים הללו מאותו מקור גופו, ורק הגדרותיו של משתנה ה'בשר' שבתמונה קובעות את הרמה של דאורייתא או דרבנן⁵.

גם לגבי גרמי ניתן לחקור, בצורה דומה לתקנות רבות, האם מדובר במעין קנס, או שמא מדובר בהרחבה של דין דאורייתא. לשם המחשת הדבר נפנה לשאלה דומה להפליא, המתעוררת ביחס להיזק שאינו ניכר.

בגמ' בגיטין נג. נחלקו האמוראים האם היזק שאינו ניכר שמיה היזק או לאו שמיה היזק. גם לפי הדעה שלאו שמיה היזק, קבעו חכמים שיש חיוב על היזק שאינו ניכר במזיד. אלא שעל גבי שיטה זו יש לשאול מהו אופי הקביעה. ופה ניתן להציע שתי הבנות מרכזיות :

הבנה אחת - היזק שאינו ניכר מהווה בסך הכל עילת חיוב. תוכן החיוב הוא תוכן מובהק של קנס, ואין כאן קביעה שהיזק שאינו ניכר הוא היזק ממשי.

4 נפק"מ אפשרית לחקירה זו ביחס לבשר עוף בחלב, עשויה לעלות ביחס לאיסור הנאה ובישול בבשר עוף בחלב.

הש"ך ב"ד סימן פ"ז סק"ד נוטה לתלות שאלה זו במחלוקת הראשונים האם בשר עוף בחלב אסור מדאורייתא או מדרבנן. אבל גם אם נאמר שבשר עוף בחלב אסור רק מדרבנן, יש מקום לחקירה זו. יתכן שאם מבינים זאת כהרחבה של איסור דאורייתא אזי נאסור גם בהנאה ובישול, ואם מבינים זאת כגזירה חיצונית - נתיר בהנאה ובישול. עיין בנקודה זו במגיד משנה בהלכות מאכלות אסורות ט/ד.

5 ההבנה האלטרנטיבית היא שמדובר בתקנה צדדית בלבד. כלומר, אין שום בעיה מהותית בבשר עוף בחלב, אלא רק חשש טכני שהאדם יבלבל בין בשר חיה ובהמה לבין בשר עוף. הבנה זו מופיעה ברמב"ם בהלכות מאכלות אסורות ט/ד.

הבנה שניה - החיוב בהיזק שאינו ניכר מלמד גם על תוכן התופעה. חכמים לא באו וקנסו באופן סתמי. הם הרחיבו את ההגדרה של היזק. כלומר, מן התורה רק היזק ניכר מוגדר כהיזק, ומדרבנן גם היזק שאינו ניכר מוגדר כהיזק. בשורה התחתונה חייבים על שניהם מכוח החיוב העקרוני על היזקים, כשם שחייבים גם על בשר עוף בחלב מכוח החיוב העקרוני על בשר בחלב.

נפק"מ פשוטה בין שתי ההבנות הללו עולה, למשל, ביחס ליורשים⁶. הגמ' בגיטין מד: דנה האם קנסו בהיזק שאינו ניכר דווקא את המזיק, או שמא גם יורשיו חייבים לשלם. מובן שאם נוקטים בהבנה השניה יש בסיס נאות לחיובו של היורש. אם מאמצים את ההבנה הראשונה, יתכן בהחלט שנקנס אך ורק את המזיק, ולא נקנס את בנו אחריו⁷.

שאלה מקבילה אפשר להעלות גם ביחס לדינא דגרמי. האם מדובר בקנס חיצוני מדרבנן, או שמא יש הרחבה של הגדרת הנזק גם לתופעות של גרמי. ככל שנבין גרמי כקנס גרידא, יקל עלינו להעלות חילוקים מחילוקים שונים. נוכל לומר שחייבו רק מזיד בגרמי ולא שוגג, וכיוצא בזה⁸.

6 נפק"מ נוספת ניתן לציין ביחס לתשלומי מיטב. אם היזק שאינו ניכר מוגדר כהיזק, סביר להניח (וכך פשטות הגמ' בב"ק ה.) שהוא ישתלם ממיטב. אם היזק שאינו ניכר אינו היזק, וחיובו מוגדר כקנס בעלמא, נוכל לומר שהוא לא ישתלם ממיטב - כפי שסבור רש"י בכריתות ב: ד"ה ומפגל.

7 ראוי לציין לגבי גרמי, שלפי רש"י בב"ק צח: ד"ה כי כשורא, יש לגבות נזקי גרמי מעידית. ואכן, ביחס לדינא דגרמי נחלקו הראשונים האם יש לחייב את היורשים. הרמב"ן (קונטרס דינא דגרמי עמודה כ) מבין כדבר פשוט שיש חיוב דינא דגרמי גם לבנו אחריו. אך המהר"ם (הובא במרדכי ב"ק פרק החובל סימנים צ"א) קובע שאופי גרמי הוא קנס, ועל כן אם לא הספיקו להעמיד את הגורם בדין - אין גובים מיורשיו. דעה קיצונית אף יותר מובאת בתוס' ר"ד בגיטין נג., ולדעתו אפילו אם עמד הגורם בדין אלא שלא הספיק לשלם, אין גובים מיורשיו. עיין בנקודה זו גם בש"ך חו"מ סימן שפ"ח סקט"ו, וסימן שפ"ה סק"ג.

8 ניתן גם לבחון היבטים נוספים של קנסות. למשל - אנו יודעים שאין אדם משלם קנס על פי עצמו. האם אדם שמודה בעשיית מעשה המניב חיוב מדין גרמי, ייפטר מן התשלום? בנקודה זו נחלקו הראשונים.

לדעת הר"ח במכות ג., ולשיטת הרמב"ם בהלכות עדות יח/ח, אין אדם משלם גרמי על פי עצמו. הקצות בסימן ל"ח סק"א מביא בשם כנסת הגדולה הסבר התולה את שיטת הרמב"ם והר"ח בכך שגרמי הוא קנס, ואין אדם משלם קנס על פי עצמו. (יש לציין שלדעת הש"ך בסימן ל"ח סק"א, מחייבים גם הר"ח והרמב"ם בגרמי על פי עצמו, אולם - כפי שכבר העיר הקצות - אין הדבר הולם את פשטות דבריהם).

אבל הרמב"ן בחידושיו למכות ג. ד"ה והא, סובר שאדם משלם גרמי עפ"י עצמו, וכך גם רבינו ירוחם המובא בלחם משנה בהלכות עדות יח/ח. זאת במסגרת שיטתם הרואה בגרמי חיוב

אך אם גרמי מוגדר כ'מזיק מדרבנן', יש ליישם ברמה העקרונית את כל חיובי מזיק מדאורייתא גם ביחס לגרמי. אמנם, רמת החיוב תהא מדרבנן בלבד, אך יקשה עלינו לחלק ולטעון שפה בחרו לקנוס ופה בחרו שלא לקנוס. בראש הגורסים שדינא דגרמי הוא דין דרבנן, עומדים בעלי התוס'. נבחן למשל את דברי התוס' בב"ק :

"... ולמאן דדאין דינא דגרמי נמי לא מחייב אלא מדרבנן, כדמוכח בפרק הכונס..."
(בבא קמא נד. תוס' ד"ה חמור⁹)

אמנם בתוס' הזה אין הגדרה מדוייקת של מהות הדרבנן. נאמר בסך הכל שהדין איננו דין דאורייתא, וקשה לדלות מהניסוח הכרעה ביחס לחקירה הבסיסית של אופי תקנת חכמים. אך יתכן שמתוכן דברי התוס', ניתן לדייק שמדובר בדין דרבנן במהות ה'קנסית'. זאת לאור טיב ההוכחה שמביאים התוס' לדבריהם :

"... דמיבעיא ליה אי עשו תקנת נגול במסור או לא, ואי דינא דגרמי דאורייתא, למה לא עשו תקנת נגול במסור כמו בנגול?"
(בבא קמא נד. תוס' ד"ה חמור)

הנחת התוס' היא שאין מקום לחלק בין מזיקים מדאורייתא ביחס לתקנת נגזל¹⁰. אין הכרח בהנחה זו. בהחלט היה ניתן לומר שאפילו ביחס למזיקים דאורייתא, תיקנו תקנת נגזל רק בצורה חלקית. למשל, במזיק ישיר מדאורייתא אין תקנת נגזל, חרף העובדה שבגזלן יש תקנה כזו.

אך התוס' סבורים שעקרונית בדיני דאורייתא מובהקים אין מקום לחלק, ותקנת נגזל אמורה להיסוב על כולם. כמו כן, התוס' מבינים שדין מסור שייך לתחום של גרמי. ומכאן, שעצם חיוב גרמי הוא מדרבנן בלבד. שהרי לו היה מדובר בחיוב דאורייתא, היינו מסיקים - על פי הנחת התוס' - שיש מקום לתקן תקנת נגזל גם ביחס למסור.

מעיקרא דדינא, ולא קנס בעלמא.

ניתן לציין גם לדברי הקצות בסימן שפ"ח סק"א. הקצות מדייק שם (וגם בסימן ל"ח סק"א) מתוך הגמ' בב"ק צח.; שאדם משלם גרמי עפ"י עצמו. שהרי בגמ' שם דנים בשורף שטרותיו של חברו, ומעמידים את חיובו במצב של מאמינו, כלומר כאשר הוא מאמין לדברי הניזק ביחס לתוכן השטר. מכאן מדייק הקצות שאדם משלם גרמי עפ"י עצמו. עיין בהקשר זה גם ביט"ש בב"ק פ"י סימן נ', ובש"ך בסימן שפ"ח סקנ"א.

9 עיין במקביל בב"ק עא: תוס' ד"ה וסבר.

10 תקנת נגזל היא תקנה שתיקנו לאדם הנגזל ביחס לשיעור הגזילה. תוכן התקנה קובע שנגזל יכול להישבע על גודל הגזילה, וליטול. עיין במשנה בשבועות מד.; ובב"ק סב. רש"י ד"ה עשו.

אלא שמניסוח זה ניתן ללמוד שהתוס' ראו פער עקרוני ומשמעותי בין הקביעה שגרמי הוא מדאורייתא, ובין הקביעה שגרמי הוא מדרבנן. לו היה מדובר בדרבנן שהוא מעין דאורייתא, היינו יכולים להפעיל באותה מידה את הנחתם של התוס'. הוי אומר, אין לחלק בין המקרים ויש ליישם בכלם את תקנת הנגזל.

על כרחינו שהתוס' הבינו שמדובר בדין דרבנן, ומדובר מעבר לזה בסוג של קנס עצמאי לחלוטין. אשר על כן, ניתן להתחיל לחלק ולקבוע שדווקא במקרים מסויימים נתקנה תקנת נגזל, ובמקרים אחרים לא. מדברי התוס' ניתן, אם כן, לדייק שגם חיוב הדרבנן בגרמי אינו צועד בתלם החיובים הרגילים של עולם הנזיקין¹¹.

כאמור, הדיוק מהתוס' בב"ק הוא דיוק עקיף מתוך תוכן ההוכחה שלהם, ולא מתוך קביעה לשונית מפורשת. אך בתוס' בב"ב כבר מפורש שמדובר בקנס גרידא, ולא בקביעת מסמרות הגדרתיות המרחיבות הגדרות של נזיקין :

"... ונראה לריצב"א דדינא דגרמי הוי מטעם קנס, כדמוכח בירושלמי, ולכך כל היוק המצוי ורגיל לבא קנסו חכמים, וטעם דקנסו - שלא יהא כל אחד הולך ומיוק לחבירו בעין, והיינו טעמא דמאן דמחייב בהיוק שאינו ניכר..."

(בבא בתרא כב: תוס' ד"ה זאת)

ופה נוכל לשוב לנקודת ההגדרה של דינא דגרמי, שבה פתחנו. שהרי הקביעה שמדובר בדין דרבנן, והאמירה שאופיו הוא קנס גרידא, מובילה את התוס' לקו עקרוני המשחרר אותו מן הצורך בהגדרה פורמלית לגרמי. נתבונן בשורה החשובה שחותמת את דברי התוס' :

11 בהקשר זה, ניתן לעיין בהשלכה נוספת של הגדרת גרמי ואופיו. הקצות בסימן פ"ז סקל"ב בוחן האם יש בכוחו של חיוב מדרבנן לחייב שבועה דאורייתא (למשל - בתרחיש של מודה במקצת). בין השאר, דן הקצות בחיוב גרמי. הוא מצטט את דברי בעל התרומות בשער כ"ט, הסבור שיש שבועה דאורייתא ביחס למודה במקצת בגרמי. חשוב להעיר, שיש לבחון בנקודה זו שתי שאלות. ראשית, עלינו לדון האם חיוב גרמי הוא מדאורייתא או מדרבנן (וזו השאלה שבה מתמקד הקצות). שנית, גם אם חיוב גרמי מדרבנן יש לבדוק מה טיב ה'מדרבנן' הזה. יתכן שנקבל את עמדת הקצות לחייב שבועה מדאורייתא בחיובים מדרבנן, רק ביחס לחיוב דרבנני שמשלם בעולם החיובים הרגיל בנזיקין. אבל חיוב קנס עצמאי, לא יניב שבועה מדאורייתא.

”... ואפשר דבשווג נמי קנים רבי מאיר, כי היכי דקנים במטמא ומדמע - אחד שוגג ואחד מזיד”

(בבא בתרא כב: תוס' ד"ה זאת)

מבין השיטין עולה שהתוס' היו סבורים לפטור גרמי בשוגג. על רקע ההשוואה להיזק שאינו ניכר, שבו גם ר' יוחנן וגם חזקיה מחייבים במזיד בלבד, היו התוס' סבורים שגם גרמי יחוייב במזיד בלבד.

בסופו של דבר, הם מעלים אפשרות לחייב גם בשוגג, אך מטעמים טכניים. יצא הדבר כך, שר' מאיר המחייב בגרמי הוא גם בעל הדעה הסוברת שקונסים שוגג אטו מזיד. לפיכך, אם היינו מלבישים את שיטת ר' מאיר האיש בדינא דגרמי על שיטתו בשוגג ומזיד, היינו יכולים לחייב גרמי אף בשוגג.

אך מצד הסברה המהותית לחייב בגרמי כקנס מעין הדין של היזק שאינו ניכר, נוכל לחייב רק במזיד (אם לא נרצה לקנוס שוגג אטו מזיד כר' מאיר). כלומר, אם נאמץ את פסיקת ר' מאיר בגרמי ולא את פסיקתו בשוגג אטו מזיד, נוכל לחלק בין שוגג למזיד, וכך אכן פסקו חלק מהראשונים.

יש להעיר, שבמובן מסויים דווקא ההיקש להיזק שאינו ניכר מושך לכיוון הרחבת חיוב גרמי. מתוך הגמ' בב"ק קיז: ניתן ללמוד שגם גזירת היזק שאינו ניכר עברה גלגולים מגלגולים שונים. אף על פי כן, רוב הראשונים הבינו שלמסקנה חייבים על כל מקרי ההיזק שאינו ניכר.

אם אכן נבין כך, ואם נקבל את ההקבלה של הריצב"א, אזי גם בגרמי נחייב תמיד. למרבית הפלא, אין זה הקו שמאמץ הריצב"א. הוא אמנם מנמק ישירות את גרמי בטעם היזק שאינו ניכר, אבל הוא מוכן לחלק בין שוגג למזיד, והוא מוכן לחייב רק בהיזק שכיח הרגיל ומצוי לבוא וכיוצא באלו.

חלוקה זו תוכל לבוא לידי ביטוי במשתנים נוספים. ובאופן כללי, הריצב"א רואה את עצמו פטור מניסוחה של הגדרה פורמלית לגרמי. לטענתו, יש להתחיל מן הסוף, ולתלות הכל בצרכים חברתיים. המטרה היא ביטול תופעות שליליות של היזק הרגיל ומצוי לבוא. בכל מקום שראו חכמים מצב כזה, הם קנסו מדין גרמי. בכל מקום שלא נוצר מצב כזה, לא קנסו. על כל פנים - אין צורך בהגדרת קטגוריה מדוייקת.

קו זה חוסך הרבה עמל בשאלת ההגדרה של גרמי. אך יש להדגיש שחיסכון זה אינו פועל יוצא הכרחי מהקביעה שגרמי הוא דין דרבנן. זה אפילו לא פועל יוצא הכרחי מהבנת דין הדרבנן של גרמי כקנס. משום שהיינו יכולים להבין שגרמי הוא קנס מדרבנן, ואף על פי כן עלינו לחפש הגדרות פורמליות מדוייקות למקומות שבהם ראו חכמים מקום לקנוס.

אלא שלכיוון ההפוך הדברים חתוכים יותר. כלומר, לשיטת הרמב"ן הרואה בגרמי דין דאורייתא, מדובר ביסוד הלכתי מהותי. וכאן מתעוררת ביתר שאת הנחיצות העקרונית להגדרה מדוייקת. ואכן, חלק נכבד מקונטרס דינא דגרמי מוקדש לשאלה זו של הגדרת דין גרמי.

ד. אופי הגדרת דין גרמי

באופן כללי, הגדרת דין גרמי צריכה להיתחם בין שני קוים :

קו אחד - קו הגבול שבין גרמי לבין גרמא.

קו שני - קו הגבול שבין גרמי לבין נזק ישיר.

לגבי קו הגבול הראשון, יש מקום פקפוק. ההנחה הרווחת בראשונים על פי הגמ' בב"ק ס. היא שגרמא פטור לכולי עלמא, כפי שנקבע בהכונס. בגרמי יש מחלוקת, ולפחות לשיטת ר' מאיר המחייב בגרמי יש צורך משמעותי בהתויית קו הגבול שבין גרמי לבין גרמא.

אך לשיטת רש"י משמע שר' מאיר המחייב בגרמי יחייב גם בגרמא. שיטה שכזו תפטור חלק נכבד מהצורך בקביעת קו גבול מדוייק. שהרי אין אדם שעבורו זהו קו גבול משמעותי. מי שפוטר פוטר בשניהם, ומי שמחייב מחייב בשניהם. וכך אכן אומר רש"י :

"גרמא בניזקין אסור. ואפי' למ"ד דלא דאין דינא דגרמי, ופטור מלשלם. אסור לגרום..."
(בבא בתרא כב: רש"י ד"ה גרמא)

בגמ' נאמר שגרמא בניזקין אסור. היה ניתן להבין שלכולי עלמא פטורים על גרמא, אלא שחרף הפטור יש איסור. אך מלשון רש"י משמע שדווקא למאן דלא דאין דינא דגרמי יש פטור בגרמא, ולכן לדידו יש להדגיש את הפן האיסורי. למאן דדאין דינא דגרמי, אין צורך להדגיש את האיסור, שהרי לפיו קיים אף חיוב ממשי¹². לפיכך, לשיטת רש"י אין צורך להתעמק בהבדל שבין גרמא לגרמי¹³. כמובן שקו הגבול ההגדרתי השני צריך לעלות לדיון גם לשיטת רש"י. כלומר, יש לקבוע מהו

12 יש לציין שאין הכרח מוחלט בדיוק זה. ניתן להבין ברש"י שגם למאן דדאין דינא דגרמי אין חיוב תשלומים בגרמא. רש"י הדגיש את מאן דלא דאין דינא דגרמי משום שלדידו היינו עשויים לחשוב שבגרמא אין אפילו איסור. אך אין חובה להסיק מכאן שלמאן דדאין דינא דגרמי קיים חיוב תשלומין בגרמא.

13 יתירה מזו - בהמשך הקונטרס (בעמודה מד) מציין הרמב"ן שלשיטת רש"י גרמא וגרמי הם היינו הך. גם הש"ך בסימן שפ"ו סק"ד תומך בהבנת הרמב"ן את דברי רש"י. לנגדם עומד המהרש"ל בב"ק פ"ב סימן ל"ו ופ"ט סימן י"ט, הטוען שגם לרש"י יש חילוק בין גרמא לבין

ההבדל בין גרמי לבין נזק גמור שממנו מתחילים לחייב. התויית קו זה חשובה, מן העבר השני, גם לשיטתו של הריצב"א. וכאמור, לשיטות רוב הראשונים יש גם משמעות מרכזית לאבחנה בין גרמא לבין גרמי.

לאור הגמ' בב"ב כב: שאוסרת אף גרמא (חרף העובדה שאין חיוב ממוני), יש לבחון קו גבול הגדרתי נוסף. יש להגדיר מהו ההבדל בין גרמא לבין תופעה שהיא מותרת לחלוטין, ואין בה אפילו פן איסורי.

התתייחסות לנושא זה צריכה לקחת בחשבון את ההיקש לתחומים נוספים בהלכה שבהם יש נגיעה למושג של גרמא. מושג זה עולה בהרחבה ביחס לשבת, ובסוגייה המרכזית בשבת קכ: נידון גם איסור מחיקת השם בהקשר זה.

יתכן שיש להיסמך על קביעות כוללניות שמכריעות האם גרמא נחשב כמעשה או לא. לקביעות אלו תהיה השפעה על כל התחומים שבהם דנים בגרמא. אך יתכן בהחלט שיש מקום לחלק בין התחומים ולא צריך לראות את כולם בעין אחת. למשל, התוס' בב"ק ס. ד"ה ליבה, מרחיבים בדבר ההשוואה שקיימת או לא קיימת בין גרמא בניזקין לבין גרמא בשבת.

הדיון ברובד ה'איסורי' של גרמא מוביל גם לשאלה של הרחקת נזיקין. זהו התחום המובהק שבו יש איסור ללא חיוב ממוני. ואכן, זהו המצב ברוב הסוגיות של הרחקת נזיקין ב'לא יחפור' (אם כי בסוגיית רקתא, למשל, נחלקו הראשונים האם מדובר באיסור גרידא או שמא גם בחיוב ממוני¹⁴).

גם לנושא זה מוקדש דיון בקונטרס דינא דגרמי, ויש לבחון עד כמה הרחקת נזיקין מכונפת ביסודות של גרמא, ועד כמה מדובר ביסוד נפרד שאינו קשור לאיסורי נזיקין פורמליים אלא לזכויות משפטיות כלליות.

גרמי.

מעבר לדיון בשיטת רש"י, מציין הש"ך שרוב הראשונים מחלקים בין גרמא לגרמי. בסימן תי"ח סק"ד מכנף הש"ך שני ראשונים נוספים למחנהו של רש"י. האחד מהם הוא הראב"ן, וממנו אכן עולה מפורשות שאין חילוק בין גרמא לגרמי. השני הוא הרמב"ם, ופה מדובר בקביעה מחודשת למדי - שגם לרמב"ם אין חילוק בין גרמא לבין גרמי.

14 בנקודה זו הרחבנו בשיעור העוסק באש.

